

Kis magyar számvetés*

Széljegyzetek Bíró Béla *Káprázat-siratók. Erdélyi zsákutcaínk* című kisregényéhez⁷⁴

2. rész

A történész számára az az igazi feladat, hogy leplezetlen nyíltsággal (semmit nem elhallgatva) visszaadja a hozzá legközelebb álló közösségnek, vagyis a nemzeti közösségnek az emlékezetét és identitását⁷⁵
(Max Gallo, 1932–2017)

Kitekintés

A B. B. portré szerzője nem tudja megítélni, hogy írásának „hőse” elfelejtette-e azt a szerinte ide tartozó epizódot, miszerint a látogatást megelőző 1993. július végén rendezett illyefalvi találkozón⁷⁶ B. B. szokásos vehemenciájával (ami olykor indulatosságként is értelmezhető) egy másik nagynevű budapesti „vezető értelmiségi”-vel, Konrád Györggyel is összekülönbözött a romániai magyar kisebbség politikai szerepéről és jövőjéről kibontakozó szópárbajban. S egy megbocsáthatatlan hibát is elkövetett: határozottan ellentmondott neki: meglehet nem mindig udvariasan cáfolta vitapartnerre mondandóját/érvelését.

S itt ismét átveszi a szót emez írás alkalmi portréfestőből historikussá visszavedlett szerzője! Megítélése szerint B. B. nemcsak azért „írta tele” a szoclib. sajtot jobbnál jobb cikkeivel s éles elméjű politológiai elemzéseivel mert abban

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (1948) történész, műfordító, az MTA doktora.

* Az írás Bíró Béla 78. születésnapjára készült. A szerző itt köszöni meg Filep Tamás Gusztáv tartalmi és stilisztikai észrevételeit, továbbá Kulin Ferenc és Szále László a szöveget módosító/árnyaló javaslatait. (B-KB.)

74 Budapest, 2025, Novum Pro Kiadó (A továbbiakban B. B. 2025).

75 Pour l'historien, la véritable tâche est de restituer à la collectivité qui nous est la plus proche, c'est-à-dire la collectivité nationale, sa mémoire et son identité, sans rien masquer. (<https://citation-celebre.leparisien.fr/citations/80270>)

76 *Liberális társadalmak születnek* címmel 1993. júl. 26–29-e között rendezte meg Illyefalván a *Civitas* és a *Pro Europa*, valamint a magyarországi *Pro Minoritate Alapítóvány* azt a konferenciát, amely a térség szabadelvű pártjai közötti együttműködést kívánja előmozdítani. Az előadók névsora: Mark Allmond, Gabriel Andreescu, Bíró Béla, Emil Constantinescu, Domokos Géza, Egyed Péter, Smaranda Enache, Fábíán Ernő, Kodolányi Gyula, Konrád György, Markó Béla, Molnár Gusztáv, Németh Zsolt, Orbán Viktor, George Ross, Horia Rusu, Szócs Géza, Stelian Tănase, Vásárhelyi Miklós, Vékás János, Dinu Zamfirescu voltak. (*Digitéka*, <https://digiteka.ro> > adatbazis > kapcsolodo; *Erdélyi Magyar Adatbank*, <https://udvardy.adatbank.ro> > nevmutato=Orbán Viktor)

a hiszemben volt, hogy „echte” baloldali származása, korábbi kommunista párttagsága s az emberiség haladása iránti tántoríthatatlan elkötelezettsége szociológiailag és ideológiailag erre a feladatra természetes módon predesztinálja, hanem azért is, mert benne sem tudatosult: kompenzatív alapon ösztönösen vágyott a budapesti értelmiségi elit elismerésére. Azt szerette volna, hogy maradéktalanul, „szőröstül-bőröstül” el- és befogadják. Méghozzá egyenrangú, egyenértékű partnerként!

B. B. és minden a „leszakadt nemzetrészek” kisebbségi magyar közösségeiből származó az anyaországban szerencsét próbáló mégoly tehetséges intellektüel önhibáján kívül nem volt – nem lehetett – s valószínűleg ma sincs mindig teljesen tisztában vele, hogy e természetes törekvésnek (vágynak) 1920. június 4-e óta kőkemény társadalomtörténeti, szociológiai és mentális akadályai vannak, amelyet tömören „szétfejlődésnek” mond a szociológiai és nemzetpolitikai szakzsargon, s amelyet a változatlanul közös anyanyelv jótékonyan elfed, eltakar, legalábbis elhomályosít.⁷⁷ Merthogy, tetszik, nem tetszik, a „Trianon-szindróma” nem egyszerűen csak Erdély (a Partium, Máramaros, Bánság), a Felvidék és a Vajdaság (de az orvul elcsatolt Órvidék/Burgenland is ide számítható!) s emez országrészek szimbolikus értékű nagy- és kisvárosai (Arad, Brassó, Kassa, Kismarton, Kolozsvár, Marosvásárhely, Munkács, Nagyszeben, Nagyvárad, Pozsony, Szabadka, Szatmár, Temesvár, Újvidék, Ungvár etc.) elvesztését/elbitorlását jelenti, hanem egyszermind azt is, hogy megszakadt/szét tört – utóbb megsemmisült/szétporladt – egy minden tökéletlensége és ellentmondásossága dacára az első világháború kitöréséig ígéretes s meglepően dinamikus társadalomtörténeti/szociológiai és mentális integrációs *folymat*, amely a magyar nemzetépítés/honmegőrzés és nemzettudat hallatlan balszerencséjére a Hungaria integer – a „Szent-István-i” Magyarország – területére volt kalibrálva. Az, amely ugyan változatlanul „polgári átalakulás” néven szerepel a tankönyvekben és a történeti közbeszédben, ám valójában nem egyéb, mint a régi Magyarhon a társadalmi ranglétrán felfelé igyekvő különféle etnikai eredetű, felekezeti és rendű országlakosainak a korábbi hungarustudat alapjain nyugvó s a zsigerekbe kitörölhetetlenül beivódó, a nemesi státus (diploma) – vagy azzal közel egyenértékű presztízs – elérésére irányuló elemi erejű ösztönös törekvése: a századok óta tartó nemesedésnek/nemesítésnek⁷⁸ a magyarországi nagyvárosokban

77 Ennek ellenhatásaként a kilencvenes évek elejétől valamiféle, inkább hallgatólagos „önszerveződés” is megindult a Romániából áttelepült értelmiségiek között, amely 2010 óta a FIDESZ által a hatalomba emelt kedvencek markáns érdekérvényesítő képessége következtében rossz fényt vet az egész erdélyi magyarságra (B-KB).

78 L. ehhez Pálmány Béla: Nemesedő városi követek a francia és napóleoni háborúk magyar országgyűlésein, 1790–1812/Députés des villes en voie d’anoblissement à la Diète hongroise au temps des guerres françaises et napoléoniennes, 1790–1812. In *Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus / Zones d’ombre. Lumières et Liberalisme*. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára / Mélanges offerts à Charles Kecskeméti pour son 80e anniversaire. Szerk. Borsi-Kálmán Béla–Dénes Iván Zoltán–Ferge Zsuzsa–Filep Tamas Gusztáv–Miskolczy

– leginkább Temesvárott – zajló modernebb, korszerűsített beamter típusú „polgár-magyar”⁷⁹ verziója, amelynek eredménye – persze a magyar tannyelvű állami oktatással s a mindenható „korszellemmel” is jelentősen megtámogatva – egy új, hamisítatlan magyar(osch) emberfajta, a (félnemes/félpolgár) úriember/úrinő ezerféle változata, amely járulékos haszon (*collateral benefit*) gyanánt hosszú távon – a braudeli *longue durée* szabályai szerint – egyszerismind spontán magyarosodást is magában foglal. Magyarán a mi viszonyaink között ez az elméletileg kétféle vétetésű társadalomtörténeti kategória – a nemesedés *versus* polgárosodás – ugyanazon (magyar) fejlődés egymásba szövődő, összefonódó, egymásra épülő,⁸⁰ a rendelkezésre álló időkeret szűkössége miatt egymásra torlódó,⁸¹ emiatt csupán teoretikusan – a Norbert Elias nevéhez fűződő folyamatszociológiai eszközökkel⁸² – szétboncolható, ám vonzó (áhított) produktuma, amelyet rendies, hierarchikus „feudális” vonásait rendületlenül őrző eredendő jellegzetességei – a March Bloch-féle *caractères originaux*⁸³ – miatt történeti

Ambrus-Henri de Montety. Budapest, 2019, Kortárs Kiadó, 47-91. L. erről újabban Gyáni Gábor-Szilágyi Adrienn: *Az arisztokrácia tündöklése és bukása Magyarországon, 1700-1957*. Budapest, 2024, HUNREN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 9. (A továbbiakban *Gyáni-Szilágyi 2024*.)

- 79 Mindkét kifejezés Méliusz Józseftől származik, társadalomtörténeti/szociológiai s mentális háttérének meggyőző felvázolásával együtt. L. Méliusz József: *Város a ködben*. Budapest, 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó (különösen: 44).
- 80 „[...] a nagymértékben követett politikai szerepideálok Magyarországon a nemesség ideáljához álltak közel, vagyis a Verbürgerlichung értelmében vett magyar polgárosodás tulajdonképpen »nemesedés« (Veriadeligung) volt.” L. Halmos Károly: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX-XX. századi lexikon- és szótárirodalom tükrében. *Századvég*, 1991/2-3, 131-168. Az idézet helye: 134. Kötetben: uő: *Költség és költészet. Eszmék gazdaság- és társadalomtörténete*. Budapest, 2021, L’Harmattan-MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 15-52. (Az én kiemelésem – B-KB.)
- 81 „Magyarországon másfél évszázad alatt zajlik le mindaz, ami nyugaton ötszáz évig tartott, ezért szerveslenebb, nyersebb, elnagyoltabb, hibridebb a magyar változat. A rendies és a hűbéri elemek nem egymást követően fejlődnek ki, hanem egy időben léteznek, ezért nem alakul ki egy szilárdabb körvonalú intézményesség és ceremonialitás, csökevényes a hűbéri viszony szerződéses jellege, alig érvényesül az egyenlőtlen kölcsönösségi viszonya.” L. ehhez Hadas Miklós: Mi a magyar? Újratöltve – hetvennyolc év után. *Replika*, 2017/5, 193-211. (https://epa.oszk.hu/03100/03109/00008/pdf/EPA03109_replika_105.pdf; a továbbiakban *Hadas*.)
- 82 Részlet Hadas Miklós írásának beharangozójából: az „esszé, melynek műfaja tudományos próza, egy madártávlati nézőpontú történeti elemzésben vázolja föl a magyar társadalom hosszú távú átalakulásának sajátosságait. A szerző – folytatva a Norbert Elias-féle folyamatszociológia hagyományait – a középkortól a 21. századig terjedő periódusban vizsgálja a politikai klímát és a mindennapi életet meghatározó, makacsul visszatérő makroszintű intézményi struktúrák, habitusok, életstratégiák [társadalmi gyakorlatok] és reprezentációk főbb elemeit.” *Hadas*, 193.
- 83 Csizmadia Ervin egyik írásában ezt a kifejezést találtam rá: „történelmi személyiségjegyek”. A szövegösszefüggés: „lényegesen problémásabb a helyzet, hogy a *történelmi* »személyiségjegyekről« van szó, azaz olyan tényezőkről, amelyek sok-sok évszázad alatt tettek egy népet olyanná, amilyen”. L. Csizmadia Ervin: A szétszórt és a pedáns. In uő: *A hiányzó másik fél*. Budapest, 2021, Ad Librum, 61-62. (Kiem. az eredetiben! A továbbiakban *Csizmadia 2021*.)

szociológiai szempontból talán helyesebb volna korábbi – Kemény Zsigmond, Szemere Bertalan s a pályáját Bukarestben megfutó Veress Sándor *et alii* által használatos – nevén „polgárisodás”-nak⁸⁴ hívni (oximoron gyanánt a „ráutaló” *nemesi* jelzővel ellátva),⁸⁵ amíg közmegegyezéses (konszenzusos) alapon nem találunk rá egy minden magyar által elfogadható adekvát új szakkifejezést.

Mindenkinek, kivétel nélkül át kell préselnie magát egy képzeletbeli *rostán* – én ezt gyakran *nemesi szűrőnek*⁸⁶ hívom, amelynek likait, azok méretét, átjárhatóságát senkinek nem áll módjában tágítani. Nagyon régóta, talán már Árpádházi szent királyaink (István és László) óta (de Verböczy István *Tripartituma* óta bizonyosan!) megvan. Létezik.

Által kell menni rajta, már ha „magyarok” akarunk lenni (s maradni)...

Nagyon is ideillik, s több mint tanulságos, ha B. B. „vitapartner” egy 1858-as angolul elhangzott glasgow-i kortesbeszédéből származó fejtegetésének némi részletét idemácsolom: „A [magyar] nemesség soraiban voltak németek, tótok, horvátok, szlavonok, ráczok, görögök, oláhok, örmények, szóval: volt minden faj [etnikum], mely a magyar korona területén lakik, s e nem magyar faju nemesek közt voltak kisebb-nagyobb birtokosok az alkotmány jótéteményeiből kizárt *magyar jobbágyok* földesurai, s a magyar jobbágyok robotban művelték a földet nem magyar uraik számára, s nekik jobbágyokul adóztak és szolgáltanak. Még magában a czimezetes [!] főnemesség soraiban is tizenegy hercegi család között csak négy magyar van, hét idegen faj; száz grófi család közt harminczötöt, kilenczvenhárom bárói közt harminczkilenczet nevezhetnek meg – mondja Kossuth –, melyek nem magyar eredetűek.”⁸⁷ (Kiem. az eredetiben! B-KB.)

84 Csupán ízelítőül Kemény Zsigmondnál ilyen kontextusban szerepel: „*meg kell győzni Európát, hogy fajunk legalkalmasabb azon 5000 négyszeg mértföldön, hová a nyugoti polgárisodás és keleti barbaries közé inclaváltaték, rendezni a szabadságot, fejleszteni a jóllétet, táplálni a közmiveltséget*”. Kemény Zsigmond: Pest, júl. 10-én. (*Pesti Hírlap*, 1848. július 11.) című cikkéből idézi Filep Tamás Gusztáv: A kultúra tehénhimlője. Kemény Zsigmond a nemzetiségi kérdéstről 1837 és 1860 között. *Pro Minoritate*, 2005/Tél, 117–152. című fontos tanulmányában. (Az én kiemelésem! – B-KB.) L. még <https://fbook.com/mi/index.php?chapter=M236FILENEMEZ>. Jelen írás szerzője 2002 óta használja (s azóta próbálja csiszolni) ezt a szókapcsolatot, persze „mögöttes terével” együtt. L. Borsi-Kálmán Béla: *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből*. Pécs, 2002, Jelenkor Kiadó (A továbbiakban B-KB 2002).

85 A Kemény Zsigmond, Szemere Bertalan, Mályusz Elemér, Norbert Elias, Tóth Zoltán és Takács Péter nyomán kialakított és Filep Tamás Gusztáv segítségével finomított fogalom keletkezéstörténetét s legutóbbi összefoglalóját l. Borsi-Kálmán Béla: Az első igazi temesvári magyar szociáldemokrata, avagy az utolsó bánásági (magyar) „úriemberek” egyike? Róth Ottó és a Bánásági (Bánáti) Köztársaság. In uő: *Változatok az „aha-élményre”*. Írások a magyar–zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből. Budapest, 2022, L’Harmattan Kiadó, 192–193, 210–214.

86 Vö. B-KB 2025, 245.

87 Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból*. II. köt. *A villafrancai béke után*. Budapest, 1881, Az Athenaeum R. Társulat Kiadása, 137 (A továbbiakban Kossuth 1881). Vö. *Gyáni–Szilágyi 2024*, 120–127.

Persze nem árt azt is tudni, hogy milyen „összefüggésben” hangzottak el Louis Kossuth szavai!

A szabadságharc immár emigrációba kényszerült első számú vezetője – a forradalom orosz/kozák katonai erővel történő leverése utáni *sokk*ból ocsúdva – azokat a nyugati (főként a francia) sajtóban akkortájt lábra kapó, alulinformált-ságból és/vagy szándékos csúsztatásokból származó híreszteléseket kívánta cáfolni brit (skót) hallgatóságának, miszerint – idézem: – „az utóbbi [1848–1849-es] magyar szabadságharcz tulajdonkép csak fajharcz volt, melyben mi magyarok mint uralkodó-faj szerepeltünk, mely a többi fajoknak ugy jogokban, mint nyelvben elnyomására törekedett”⁸⁸ volna. (Tessék fellapozni a mértékadó szlovák és román historikusok vonatkozó munkáit: érvelésük vezérmotívuma ma is ez a vélekedés!)

Íme Kossuth Lajos megítélésem szerint mindmáig érvényes, sőt igaz „védekezés” – három részletben (az eredeti szöveget kissé átszerkesztve s rövidítve):

- a) „bátran ki merem hívni a világtörténelmet, mutasson nemzetet, mely annyira türelmes, igazságos és szabadelvű volt más fajok és nemzetiségek iránt, mint a minőknek a magyarok bizonyították a legrégebb időktől folyvást a mai napig [...] az idegen fajok iránti szabadelvűség annyira a magyar politika vezérmaximája maradt minden következő időn át, miszerint nincs példa az egész világ történelmében, hogy faj [nép], mely valaha államot alkotott, hasonló mértékben kizárta volna politikájából saját előnyére a jogok kizárólagosságának még csak gondolatját is, s a »polgár« fogalmat nagyobb mértékben tette volna függetlenné a faj fogalmától, mint a magyarok.”
- b) „Igaz, hogy a magyar alkotmány, az európai koreszmék befolyása alatt, ép úgy, mint Európa minden más országának alkotmánya, hajdan lassan-lassan aristokratikus alakot öltött s ez alakot 1848-ig meg is tartotta, – hisz ép ezért volt szükség ama reformokra, melyeknek keresztülvitelében nekem is részem vala, – de ez az alkotmány, melyet 1848-ban *a kiváltságok szűk talajáról a népszabadság tág talajára helyeztünk át, nem faj uralkodás, hanem osztály-kormányzat volt.* [Az én kiemelésem! B-KB.] Az alkotmány minden jóvoltaira jogosító nemesi kiváltságok sohasem voltak kirekesztőleg a magyar faj számára fentartva, hanem része volt azokban az országot lakó minden más fajnak, s általában az alkotmányos jogok élvezetéhez a fajkérdésnek annyira nem volt semmi köze, hogy ezerekre meg ezerekre [!] megyen azon nem magyarok száma, kik nemesi előjogokkal birtak, míg *magának a magyar fajnak több mint öt milliónyi zöme az alkotmányos jogok élvezetéből teljesen ki volt rekesztve.*”⁸⁹ (kiem. az eredetiben!)

88 Uo. 135, 120–127.

89 Uo. 136.

S most jön – ráadás gyanánt – a „szűrő” (*rosta*) is (kiemelve!):

„A magyar nemesség minden időben példátlan liberalitással nyitva tartotta kiváltságainak s velük az alkotmányos előjogoknak sorompóit mindenki számára, *ki magát tettben, becsben hozzá hasonlónak mutatta, s a hon s a szabadság védelméhez hozzájárult*. Sőt a más fajok [etnikumok] iránti szabadelvűség a magyar politikának annyira vezérelve volt, hogy a közös jogokban, s a magyar alkotmány minden jótételényeiben részletetesen kívül számukra még külön előjogok s kiváltságok is engedélyeztettek.”⁹⁰

Próbáljuk ezt higgadtan, mai tudásunkkal felvértezve (újra)értelmezni!

Először is, a magyar nemesség egyfelől egy a született (mármint jóval korábban spontán módon asszimilálódott) magyarokon kívül jelentős számú más ajkú hungáriai honpolgárokból is összetevődő, kijegecesedőben lévő multi-etnikus történelmi és társadalomtörténelmi kategória⁹¹ amelyre sok minden jellemző, de a rasszizmus semmiképpen, hiszen ez épp komponensei sokféle eredetének mondana ellent. Ám minthogy kontúrjai elmosódtak, sőt mint főntebb láttuk: a 19. század közepe táján épp megkezdte „polgárvá” váló átlényegülését/átminősítését bizonyos mértékig maga a nemesség mint fogalom is rendelkezhet mitikus vonásokkal.⁹² S amennyiben igaznak, legalábbis lehetségesnek fogadjuk el, akkor ez a sajátosság – ti. a mitikus, „mantrázó”, ráolvasó jelleg – a polgárság, polgárosodás s a belőlük képzett/elvont összes (magyar) szociológiai és társadalomtörténelmi elnevezésre is átruházható. Ergo: sajátos hungáriai viszonyaink közepette nem csupán a „nemesség [lehet] mítosz”, hanem – *horribile dictu* – a „polgárság” is. Hiszen nemzedékek óta inkább csak beszélünk róla,⁹³ de – legalábbis nyugat-európai (citoyen) értelemben – megvalósítani mindmáig nem sikerült! S nagy kérdés, hogy sikerülhet-e egyáltalán?⁹⁴

90 Kossuth 1881, 137–138.

91 Vö. Gyáni–Szilágyi 2024, 9.

92 Miskolczi Ambrus Zolnai Béla véleményét idézi: „A nemesség [is lehet] mítosz”. In Miskolczi Ambrus: *Szellem és Nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világról*. Budapest, 2001, Napvilág Kiadó, 150. Emez átlényegülés/átminősítés mint folyamat értelmezéséhez igen hasznosnak ígérkezik az F. M. L. Thompson [*The Rise of Respectable Society. A Social History of Victorian Britain*. Baltimore, 1977, John Hopkins University Press, 22–48.] által a viktoriánus kori angol társadalom átalakulásának vizsgálata során javasolt (bevezetett) *multiple modernity* (sokrétű modernitás) fogalom, amelyet a Gyáni–Szilágyi szerzőpár is meggyőzően használt monográfiájukban (Gyáni–Szilágyi 2024, 559, 588).

93 A kérdéskör több könyvtárat megtöltő szakirodalmából l. például Szalai Júlia [1948–2022]: *A nem polgárosuló középosztály. Az „államfüggetlenség” társadalmi konfliktusai a jelenkori Magyarországon*. Budapest, 2021, Balassi Kiadó című továbbgondolásra serkentő fontos könyvét! (Vö. Gulyás Erika: Leszámolás egy illúzióval [Beszélgetés Szalai Júliával „A nem polgárosuló középosztály” című új könyvéről]. *Népszava*, 2021. április 6., 5. Továbbá *Morcányi–Tóth 2016* és *Borsi-Kálmán Béla: Lendületben. Négy írás a geopolitika tárgyköréből*. Budapest, 2025, L’Harmattan Kiadó, 239–247 (A továbbiakban *Borsi-Kálmán 2025*). Vö. Gyáni–Szilágyi 2024, 74–75, 557–560.

94 Jászi Oszkár véleménye rendkívül szkeptikus erről: a) „öntudatos polgári osztály (angol vagy francia értelemben) sohasem volt és minden valószínűség szerint éppoly kevésbé lesz Magyarországon, mint ahogy nem volt Oroszországban sem”; és b) „a magyar kapitalizmus

A „nagy generáció” ikonikus írója: gr. frankói és galántai Esterházy Péter, aki – „nagy” nemzedékünkől egyedülként – arisztokrata származása és külbeli „futballistasága” bombabiztos kettős fedezékéből – felülről és alulról egyaránt látta és láttatta a magyar társadalom ősrégi szerkezeti és mentális bajai így vélekedik erről:

„[...] nem vagyok arisztokrata, ma Magyarországon, ha valaki nem tudná, nincsen arisztokrácia, nincsenek arisztokraták (legfőljebb látogatóban). Olyanok vannak néhányan, kiknek az apjuk, nagyapjuk (és így tovább egy ideig) arisztokrata volt. Én is ilyen vagyok. Amúgy magyar író, republikánus.

Menjünk tovább a nagy, közös nincsünkben: Urak sincsenek, úrinők sincsenek. *A polgárokat egy kezemen meg tudnám számolni.* Általános formátlanság *hona hazánk.* Soha nem álltunk nagyon jól, *a formák mindig nagyon közel voltak a formalitáshoz,* közel a saját ürességükhöz. Van új harács és uriz. Ez azonban egyáltalán nem meglepő, az ellenkezője volna az. Hogy első generációsok úgy viselkedjenek, mintha már régóta... régóta gazdagok volnának, a hatalomban volnának, és nagy könyvtáruk volna eleve, egyáltalán, mintha örökölték volna valamit.

De semmit, úgy érte, semmi használhatót. Elindultak, és nem volt semmiük, csak a tehetségük, az erejük, a kitarításuk, és persze ezek árnyékos változatai, a bírvágy, a kíméletlenség, az önzőség, a törtetés, rámenősség és gátlástalanság. *Ez nem volt a 16. században sem másképp.*

Urizálni nem úri dolog. De *mi az, hogy úri?* (Vajon értelmes kérdés ez ma egyáltalán?) Valami homályos formaérzék-szerűség. Például az erkölchöz is csupán így van köze, úriember ilyen nem tesz. (Igaz, ha arra gondolunk, hogy ún. úriemberek mi mindent elkövettek, akkor azt kell, mondjuk, hogy az úriember nem a következetességéről ismerszik meg.) Viszont honnan a véreres bánatból volna itt valakinek is formaérzéke, eltekintve azoktól, akiknek [mégis]

egyszerű függvénye és kiszolgálója a feudalizmusnak”. L. Jászi Oszkár: Leszámolás – beszámolás nélkül (Századunk, 1938/2–3). In Nagy Sz. Péter [szerk.]: *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932–1947.* Budapest, 1990, Rakéta Kiadó, 421, 423. Jászi vitacikke válasz Hatvany Lajos Beszámolás és leszámolás. (Újság, 1937. Karácsony) című írására. Akárcsak a Senczei Lászlóé [1909–1980]: „ne tápláljuk azt a hiú reményt, hogy nemesi és hivatalnoki rendből összeverődött középosztályunkból valaha polgárság lesz. A kor éghajlata nem a polgár-, hanem a proletárképződésnek kedvez, s a proletárok millióit nem a polgárság fogja megnyergelni [...] A magyar társadalom arisztokratikus jellegű volt egy ezredévvvel ezelőtt is, s arisztokratikus jellegű ma is. Szerkezetileg vajmi keveset jelentett a német származású satnya városi polgárság beolvadása. *Nem a magyar nemes lett polgárrá, hanem a német polgár nemesedett el* érületben, gondolkozásban és életvitelben. *A zsidó nagypolgárságot és értelmiséget, a 19. század hirtelen termékét egy féltékeny faji vallás megővta az úri osztállyal való összeolvadástól, s így a maga polgári jegyeit nem nyomhatta rá a közéletre. Nincs tehát magyar polgárság,* és mégis mindenki vele akar leszámolni.” L. úő: Egy polgár vall a népiségről. In *Brassói Lapok*, 1940. január 7., 14. [az én kiemeléseim! – B-KB.] Vö. Filep Tamás Gusztáv: Senczei László a székely pokolban és a mennyben. In úő: *Mindennek van „azonban”-ja. Művelődéstörténeti tanulmányok.* Kolozsvár, 2023, Kriterion, 5–26. Vö. Gyáni–Szilágyi 2024, 75.

van? Mert személyes kivételek mindig vannak, nincsenek urak, de néhányat azért ismerünk, úrinőt is (a hölgy szó használata jól mutatja a zavart katyvaszt), polgárság sincsen, de polgárok, elenyésző számban, vannak.”⁹⁵

Hirtelenében nem tudom, ki figyelt föl az magyarai historikusok közül arra az enyhe anomáliára, miszerint a „feudalizmus” felszámolásához és a modern (polgári) magyar állam intézményes és jogi keretei megteremtéséhez, röviden: a polgári átalakuláshoz szükséges sarkalatos törvényeket megszavazó reformországgyűlés küldöttei igen kevés kivétellel arisztokrata, köz-és kisnemes, valamint „legrosszabb esetben” is a nemesi attitűdöt, magatartást és modort megtévesztő tökéletességgel elsajátító honorációr származékok voltak. S noha ismereteim szerint erről pontos statisztikák⁹⁶ nem készültek, a nagyobb tévedés kockázata nélkül kijelenthető, hogy a nemességgel nem rendelkezők „elsöprő kisebbségben”⁹⁷ valának... Szóval mit is kell tenni ahhoz, hogy a köznemesség soraiba, majd – ennél fogva – az 1848. április törvények betűje szerint polgárivá nyilvánított (ám szellemében továbbra is nemesi, rendies jellegű) alkotmány sáncai közé – persze megfelelő cenzus és tanultság esetén – befogadtassunk? Újra idézem: „tettben, becsben hozzá – ti. a magyar nemességhez, annak mentalitásához, értékrendjéhez – hasonlóknak” kell mutatkozni! S ami még fontosabb: „a hon s a szabadság védelméhez” – ezt egyetlen szóval „korszellemnek”, s nyugodt lelkiismerettel: progresszióknak is nevezhetnők! – testestül-lelkestül, s tegyük hozzá: ellentmondás/ellenvetés nélkül! – hozzá kell járulni.

Na már most ki dönti el, hogy a beilleszkedni/befogadtatni kívánó aspiráns átmegy-e a szitán: a rosta/mustra eredménnyel jár(t)? Hát a mindenható, mindent eluráló közvélekedés, még pontosabban az a néhány – „négy-öt magyar” – vezérember, akik »összehajolva«⁹⁸ megtanácskozzák majd meg is mondják: teljesült-e a kondíció?

Összegezve az, hogy az aspiráns „hajlandó, s még inkább: képes legyen hozzá hasonlítani, értékeit, érzés- és gondolatvilágát, stílusát magáévá tenni, vele

95 Esterházy Péter (1950–2016): *A vereség*, hvg.hu, 2014. december 26. (http://hvg.hu/itthon/201451_esterhazy_peter_urizalaszrol_hagyományokrol_az_én_kiemeléseim!_B-KB). L. még ehhez Tompa Imre: Úrilány. *Népszava* [Szép Szó], 2025. április 6., 3. (https://nepszava.hu/3274702_tompa-imre-urilany)

96 Ellenben a 20. század első évtizedére vonatkozóan találtam egy rendkívül informatív, táblázatokkal ellátott tanulmányt a nemesi eredet változatlan fontosságáról, amely – közvetve – igazolja az előző évszázadra vonatkozó állításomat. Az egyik kulcsmondat így hangzik: „A 19. századi modernizáció minden társadalmi eredményei ellenére a hajdani nemesség maradt az a réteg, mely a politizáláshoz nélkülözhetetlen kompetenciákkal rendelkezett.” L. Pap József: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. *Aetas*, 2007/1., 1–30. (az idézet passzust l. a 29. oldalon; az én kiemelesem! B-KB.). Vö. *Gyáni-Szilágyi 2024* (főként 556).

97 A kifejezés Gerő András (1952–2023) szóeleménye! L. erről uő: *Az elsöprő kisebbség. Népképvisélet a Monarchia Magyarorszáján*. Budapest, 2017, KKETTK Közalapítvány.

98 L. Ady Endre: Négy-öt magyar összehajol (magyarirok.hu; <https://www.magyarirok.hu/ady-endre/n/egy-ot-magyar-osszehajol>)

azonosulni, viselkedési normáit követni, külsőségeit, rekvizitumait, státusszimbólumait átvenni, gondolkozási kliséit, előítéleteit, tabuit és legendáit vonakodás nélkül elsajátítani, típusaihoz maradéktalanul asszimilálódni”.⁹⁹

Ezt a jelenséget a hazai zsidóság integrációs kihívásaira vonatkoztatva a magyar liberalizmus és a dualizmus korának egyik neves kutatója az alábbiakban ragadja meg:

A honi „zsidóság jelentős része [...] Nem csak politikailag kötelezte el magát a magyarság mellett, nem csak nyelvileg magyarosodott el, hanem szokásrendszerében, életvitelében, szabályrendszerében is idomult a magyarsághoz. *A zsidó polgár is magyar úr akart lenni, s a díszmagyar elérése nem kényelmetlen kényszer, hanem kívánt cél lett a számára.* Választását megkönnyítette, hogy a polgárosodás menete – minden etnikai asszimilációs kihívás nélkül is – egyre inkább megkérdőjelezte a vallási tradicionalizmus szabályait. [...] Ha a folyamat különböző állomásain levő hitsorsosait támadás érte, akkor erőteljesen bizonygatta magyarságát, ami nem egyszerűen a nyelvhasználatban, a magyar haza iránti lojalításban merült ki, hanem annak vállalásában, hogy *ez a kultúra az ő kultúrája.* *A magyar liberalizmus saját, a Habsburg-hatalom germanizáló erejétől, a nemzetiségek túlsúlyától vezérelt félelme, amely a homogén kultúrához, nemzeti identitáshoz vezetett, olyan asszimilációs kihívást jelentett a zsidóság egy jelentős része számára, hogy magyar polgárrá válása érdekében hajlandónak mutatkozott saját kulturális azonosságának fokozatos elhagyására is. Úgy vélte, ha csak szimbolikusan marad zsidó, akkor polgár, egyenjogú magyar polgár lehet, lesz.”¹⁰⁰*

99 Az idézet folytatása: „Ebbe persze beleértendő a »kutyabőr« és a nemesi birtok megszerzése, a parti- (és párbaj)képesség biztosítása, az »úri magatartás« és modor eltanulása.”. *Megjegyzés: írásunk e része – s gondolatmenetünk egésze – a kérdéskörnek – a „nemesi polgárisodásnak” egy elfeledett temesvári diákösszeesküvés okadatolt feltárása ürügyén írt három monográfiánk utolsó változatából származik. (Terjedelmi okokból néhány hosszú lábjegyzetet elhagytunk!) L. Borsi-Kálmán Béla: *Kisfiúk a nagy viharban. A temesvári „Levente-pör” – az első román „irredenta per” – története, 1919–1922.* Budapest, 2020, Kortárs Kiadó, 245. (Második, javított kiadás, Budapest, 2021, Kortárs Kiadó, a továbbiakban B-KB 2020/2021.)*

100 L. Gerő András: Zsidó utak és magyar keretek a XIX. században. In Gerő András: *Magyar polgárosodás.* Budapest, 1993, Atlantisz Könyvkiadó (Medvetánc), 307–308. (Az én kiemeléseim! – B-KB.) L. erről uő: A megtérítettek: A szétesett zsidóság. In uő: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből.* Budapest, 2004, PolgART Kiadó, 265–287, továbbá uő: A szétesett zsidóság; Új zsidó múlt és A zsidó szempont című tanulmányait is, in: uő: *A zsidó szempont.* Budapest, 2005, PolgArt, 119–160. (némileg átdolgozott elektronikus verziója itt érhető el: geroandras.hu; <https://www.geroandras.hu/hu/a-zsidoszezpont/>). A jelenség – szélesebb összefüggésben – John Lukacsot is foglalkoztatta! L. John Lukacs: A rövid évszázad után. *Magyar Hírlap*, 1998. március 28., 13. Bővebben uő: *Egy nagy korszak végén.* Budapest, 2005, Európa Könyvkiadó (különösen 13–49). A „kérdéshez” B. B. is hozzászólt, I. Bíró Béla: *Özönvíz előtt? Liget*, 1996/3, 45–55, továbbá Zsidó Magyarország. In uő: *A gyűlölet terhe, esszék, 1907–2000.* Budapest, 2000, Liget, 95–102.

Vissza a „magántörténethez”

Természetesen e sorba – a magyar fejlődés fő csapásirányába, persze helyszükében lévén „nagyot ugorva” – minden különösebb nehézség nélkül beilleszthető a sokat próbált köpeci góbé és tartásos felesége a speciális romániai viszonyok okozta *optikai csalódásokkal*¹⁰¹ magyarázható „kommunistasága”, és másodszülött fiuknak, Bíró Bélának hosszan elhúzódó út- és énkeresése is. Neki is szembesülnie kellett azzal, hogy a pest-budai befogadtatásnak nem csupán *stációi, hanem szintjei* is vannak, amelyek a nagyon távoli *magyar múltban* gyökeresnek. Ugyanolyan hierarchikus és presztízorientált garádcsai, mint Kazinczy Ferenc (1759–1831), Pulszky Ferenc (1814–1897) vagy Concha Győző (1846–1933) és Jászi Oszkár (1875–1957) korában voltak. Meg talán azzal is, hogy a „legbelsőbb/legfelsőbb kör/ök”-be – a hajdani alsórákosi rajonból jöve – nemigen lehet bekerülni/eljutni...

S most megint „javaslattal fogok élni”: vegyünk egy újabb az előzőnél is mélyebb lélegzetet s próbáljuk felidézni magunkban – magától értetődik: ki-ki saját olvasmányemlékei, tapasztalatai, élményanyaga birtokában és intellektuális szintjén – miként is szokott történni egy ilyesfajta (negatív) „határozat”? Amely a „dolgok természetéből fakadóan” szinte sohasem publikus, inkább informális: legtöbbször ún. „folyosói beszélgetések” s igen gyakran egy-egy „célirányos telefon” eredménye. Mert az sem teljesen közömbös hogyan adják értésünkre!

Kínos pedantériával fogalmazott udvarias levélben, mint B. B. meghiúsult bécsi tanulmányi ösztöndíja esetében, elutasított kézirat képében („hosszú”, nem illik folyóiratunk/lapunk profiljába, „anyagtorlódás esete forog fenn”),¹⁰² pikírt hozzászólás/felszólalás gyanánt valamilyen szakmai fórumon, netán „betonba döngölő”, rosszabb esetben karaktergyilkosságra hajazó, tudományosnak álcázott „recenzió” alakjában. A lista tetszés szerint folytatható. Ám ez még mindig a „fecsegő” felszín csupán: a jelenség szintje. A *lényeg* (amit a vulgármarxizmus egyik axiómája szerint nem tanácsos a *jelenséggel* összezagyni!) sokkal, de sokkal *mélyebben rejlik*.

Mivel nem mentalitástörténeti alapvetést s még kevésbé tudományfilozófiai traktátust, csupán egy kicsit rendhagyó könyvismertetést írok, kénytelen vagyok

101 *„optikai csalódás a fénytörés folytán bekövetkező érzéksalódás; látási csalódás”. L. Idegen szavak és kifejezések szótára.* Szerk. Bakos Ferenc; főszerkesztő: Fábrián Pál. Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó/Kossuth Könyvkiadó, 603. (A továbbiakban ISZKSZ.) L. később a Kóbor Tamástól származó kifejezés interpretálása kapcsán!

102 Megeshet az is: a szerkesztő(ség) *nem* válaszol, egyszerűen „elfekteti” a publikálandó írást. Ennél egy fokkal jobb (vagy rosszabb, ahogy vesszük) amaz eset, amikor a szerkesztő önkényesen – nem egyszer a szerző tudta és beleegyezése nélkül – belenyúl a szövegbe, vagy szándékosan megcsönkítja azt. Ha pedig az illető reklamál, megnézheti magát. (Vö. B. B. 2025, 11.)

tömöríteni, vállalva a leegyszerűsítés minden kockázatát. Szóval, megítélésem (s több mint fél évszázados „vonatkozó” olvasmányaim, levéltári kutatásaim, diplomáciai misszióim és személyes tapasztalataim) szerint (alapján) ez – a kínos ügyek, esetek, problémák, kisebb-nagyobb konfliktusok ilyesfajta „elintézése”, *kezelése* – a mindenkori (korábbi etnikai és szociológiai meghatározottságaiktól nagyrészt már elszakadt, de azokat „megszüntetve/megőrizve” mégis megtartó) magyar elitek eredendő sajátossága, a Marc Bloch-féle *caractères originaux* (történelmi személyazonosító igazolvány) magyar(osch) adaptációja.

Némi fantáziával próbáljuk most felidézni (elképzelni) hogyan történhetett Bíró Béla előzetesen „kilátásba helyezett” osztrák ösztöndíjkérelmének elbírálása: először legalább két befolyásos pesti magyar értelmiségi „összedugta a fejét” s meghányta-vetette a felmerült „környülállásokat”. (Nem kizárt, hogy a sepsiszentgyörgyi könyvtári „látogató” riportját is beleértve.) Meglehet, hogy „négyen-öten” voltak, mint Ady híres versében. De az egészen bizonyos, akárhányan voltak is eszükbe sem jutott, hogy *ugyanazt s végső soron ugyanolyan „modorban” cselekszik, mint Kossuth Lajos és Deák Ferenc anno* a pozsonyi „Vörös Ökör” fogadóban, amikor esténként négyszemközt megtárgyalták az Országgyűlésen elhangzott – esetleg épp általuk fogalmazott és felterjesztett – folyamodványokat és törvényjavaslatokat, meg persze a nagypolitikában zajló történéseket. S nem zárható ki: esetleg bizalmas „személyi kérdésekre” is kitértek, ha talán nem is határoztak.¹⁰³ (De ideképzeltetjük Tisza Kálmán legendás tarokkpartijait is. Azok szünetében is lehetett „fontos, s bizalmas ügyekben” – úgy mond – „intézkedni”...) Bárhogy lett légyen is, a tanácskozás után „valaki” feltárcsázta a bécsi alapítvány telefonszámát és közölte a pesti döntéshozó(k) „határozatát” a *Stiftung* vezetőjével vagy ügyintézőjével... Erre persze „csípőből” azt az ellenvetést lehet tenni/felhozni, hogy ez *mindenütt* a világon, még a legfejlettebb nyugat-európai demokráciákban és „Amerikában” is hasonlóképpen – szivarfüstös irodák mélyén, kávéházi asztaloknál, újabban titkosított mobiltelefonok *message*-eiben – szokott történni.

Igen, ez nagyon is hihető! Arra azonban már nem mernék mérget venni, hogy a kezdeti előzékeny, mézesmázos modor ennyire *váratlanul*, nemegyszer egyenesen *sokkoló brutalitással megváltozzék s az ellentmondót, ellenszegülőt, az „irányvonalától elhajlót”, a „disszidenst”, a gyakran egyetlen cikk, replika,*

103 Jóllehet közeli barátságban nem voltak, ám az 1832–1836-os pozsonyi diéta szüneteiben gyakran találkoztak. Ezt Pulszky Ferenc emígy örökítette meg: „Kossuth nézeteit ezidőben nem ismertük, később Deáktól tudtam meg azokat, kit ő esténként a Vörös Ökörtől Magyar utcai lakására el szokott kísérni, s ki előtt ily alkalommal sokszor élénken fejtette ki nézeteit Magyarország nagy jövője fölött. »És miként hiszed te, hogy ily változás állhatna be?« kérdezte Deák. »Bármí módon«, felelt Kossuth, »mit tudom én miként? európai forradalom vagy háború által, de be fog következni múlhatatlanul.«” Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. S. a. rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. Budapest, 1958, Szépirodalmi Könyvkiadó, I. köt. 109.

netán egy rosszul megválasztott kifejezés, szerencsétlen gondolatmenet, olykor egy leplezetlen, árulkodó, kihívó tekintet, dacos szábiggyesztés miatt nemkívánatossá, *kegyvesztetté* váló egyént – bárkit, egy korábbi eszmetársat, sőt sokáig „barátként” kezelt individuumot is akár – ennyire rövid úton eltávolítsanak. Futballöltözőből, szerkesztőségből, egyetemi tanszékről, „baráti körből”: bárhonnan, bármikor. Ismét egy régi magyar kifejezéssel: *kitegyék a szűrét!*

*

Ezeket a sorokat róva rémlett fel bennem egy legalább évtizedes „adósságom”. Közelebbről az, hogy szaktörténeti alapossággal a végére járjak, miféle gondolatársítások révén/által jutott el Bertha Bulcsu (1935–1997) magyar író egyik írásában az újnemesség fogalmához, s pontosan mit értett rajta. A cikket, bár időnként „nyomoztam” utána a szerző összegyűjtött munkáit tartalmazó különféle kiadványokban, azóta sem sikerült felbúvárolnom.¹⁰⁴ Ám Bertha Bulcsú hajdani gondolatmenete most is gyakran foglalkoztat. Lényege az volt, hogy a vészidőszak megpróbáltatásait (munkaszolgálat, bevagonírozás, megsemmisítő táborok, magyarként és emberként egyaránt elszenvedett megalázás/megaláztatás etc.) túlélők vissza(*haza*)*térése, itthon maradása* magasztos tett. Az erkölcsi megtisztulás/evilági üdvözülés lehetősége, nemegyszer bizonyítéka, legalábbis az arra – a kiválásra, kiemelkedésre, valamiféle újnemességre – formálható jogos igény záloga.¹⁰⁵

Hasonló véleményt fogalmazott meg a múlt század második felének egyik legmélyebben gondolkozó magyar írója, Mészöly Miklós (1921–2001) is:

„Az ugyanis, hogy a holokauszt után a térség zsidósága a mi társadalmunkba akart visszatérni a legnagyobb számban, s hogy ma [Közép-]európai viszonylatban is itt élnek a legtöbben, egyértelmű helyzet- és sorsvállalást is nyilvánvalóvá tett: továbbra is megmaradni a magyar nemzettesten belül. [...] Nem lett járvánnyá a holokauszt után jogosan kísértő exodus [...] Még kevésbé volt szó exodusra kényszerítésről [...] Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy az európai zsidóság diaszpóra- és kisebbségi

104 Halványuló emlékezetemben az ún. *Kesudió-vita* egyik darabja lehetett (?) az ÉS hasábjain, amelynek akkortájt szerkesztője volt. Magát a „vitát” is Bertha Bulcsu *Kesudió* című cikke váltotta ki, illetve indította (ÉS, 1976. február 28., újraközölve: *Beszélő* (<http://beszelo.c3.hu/cikkek.kesudio-o>). A vitaindítóban nem szerepel ez a gondolatmenet, ellenben egy filozofikus mondattal zárul, amely – sajnos – mai viszonyainkra és (ál)vitáinkra változatlanul érvényesnek tűnik: „Kesudió hegyek között járunk, és szidjuk egymást, mert rosszul dolgozunk, mert bent rekedtünk egy hibás körben.” (Az én kiemelésem! – B-KB). Vö. Mink András: *A Kesudió ügy* (<https://www.c3.hu/scripta/beszelo/98/0708/14mink.htm>)

105 Vö. Borsi-Kálmán Béla: Összegzés és kitekintés. Töprengés a honi antiszemitizmus természetéről, avagy óvatos javallatok a magyar-magyar viszony rendezésére. In uő: *Zsidók Temesvárott ... és széles e világban. Esszék a magyar-zsidó (zsidó-magyar) szimbiózis történetéből*. Budapest, 2014, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 237. (A továbbiakban B-KB 2014.)

kérdése számba jöhetően csak »magyar kérdés« már – a szó pozitív hangsúlyával: az együttlés olyan újrakezdésére vállalkozva, mely a térségben kivétel.”¹⁰⁶

Ezen morfondírozva s nemzeti nagyjaink, továbbá Gerő András, Halmos Károly (és több, ezúttal nem hivatkozott jeles szerző) főntebb általam is idézett megállapításait mérlegelve tíz évvel ezelőtt megjelent tanulmányomban feltettem magamnak azt a kérdést, hogy Bertha Bulcsu könnyű kézzel papírra vetett megjegyzése nem valamiféle önbeteljesítő jóslat volt-e?

A továbbiakat – energiatakarékosságból (s némileg rövidítve) – onnan fogom idézni: „Mert ha Bertha Bulcsu látomása valósnak – s az ezúttal nem idézett szerzők¹⁰⁷ szövegeiből kihámozható jelenségek pedig időtállóknak – bizonyulnak, netán véglegesen rögzülnek, az nem kevesebbet jelent(het), mint azt, hogy szocialista építés ide, rendszerváltozás oda, a magyar történelem bugyraiban rejtőző feudális-rendies származásközpontú (ki fia borja) rendezőelv¹⁰⁸ változatlanul érvényes és működőképes.”

Majd egy első pillantásra merésznek tűnő s további kutatást és elmélyült gondolkodást igénylő feltételezést is megkockáztattam, miszerint ez a génjeinkbe kódolt szortírozó, méricskélő, fürkésző hajlam az elmúlt évszázad folyamán „akárha egy különösen ellenálló influenzavírus, alakot (és kódot) változtatott: a »kutyabőr« helyébe – durva leegyszerűsítéssel, ám nem egészen alaptalan feltételezéssel – a Soához (holokauszthoz) és közvetve a zsidó származáshoz való megkerülhetetlen egyéni viszonyulás lépett”¹⁰⁹

„Nem kell azonban sem társadalomtudósnak, sem szociálpszichológusnak lenni ahhoz – tettem még hozzá –, hogy belássuk: ez nem »zsidókérdés«, ellenkezőleg: a legkeményebb »magyarkérdés«”...¹¹⁰

Ezekből az idézetekből rengeteg, messzire vezető további következtetésre lehet(ne) jutni, de én, helytakarékoságból is, csupán egyetlen egyet fogok most levonni: bárkik voltak is azok, akik Bíró Béla ösztöndíjáról és további „foglalkoztatásáról” döntöttek, s bármit gondoltak is magukról – objektíve – *tőről-metszett magyarként, a méliuzsi értelemben vett „polgár-magyarként”, magyar polgárként, vagyis tősgyökeres magyar úriemberek módjára viselkedtek, és – tagadhatatlanul az akkori magyar(országi) értelmiségi presztízshierarchia tetején lévén – ítélték.*

106 L. Mészöly Miklós: A zsidókérdés útvesztői (I) Magyar reflexiók. [Közéteszi Wilhelm András], *Holmi*, 2004. január, 43–44. A továbbiakban *Mészöly I.*, az én kiemeléseim! – B-KB.)

107 Kende Péter, Kőbányai János, Novák Attila

108 Ez Bibó egyik alapvető tanulmányában „születésrendi elv” néven szerepel. (Vö. Balog Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában – Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Budapest, 2004, Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, 108.) Vö. írásunk 131. sz. jegyzetével! (B-KB.)

109 Mészöly Miklós posztumusz esszéje I. részének egyik alfejezetcíme így hangzik: *A megkerülhetetlen kérdés!* *Mészöly I.*, 52. Vö. Kőbányai János: *A halott arcán növekvő szakáll. A magyar zsidó történet vége?* Budapest, 2001, Múlt és Jövő Kiadó, 22–23.

110 L. B-KB 2014, 246–247. (kiem. az eredetiben! B-KB.)

Az optikai csalódás, mint társadalom- és mentalitásvizsgálati (segéd) kategória

Kóbor Tamásnak (1867–1942) van egy nagyon fontos, sajnos ritkán idézett s még kevésbé meggondolt gondolata¹¹¹ 1920-ban közzé tett a „zsidókérdésről” szóló írásában:

„Zsidókérdésnek akceptálom a tételt, noha azt vallom: csak magyarkérdés van.”¹¹²

Mivel mélyen egyetértettem vele ezt magam is citáltam 2015-ös tanulmányom mottójaként,¹¹³ de valahonnan kimásoltam s magát az elemzést is csak mostanában egy könyvajánlónak is szánt minieszemen¹¹⁴ dolgozva olvastam el. Kóbor okfejtésének másik alapmotívuma az, hogy igen kevés kivétellel mindenki, aki ezzel a „kérdéssel” foglalkozik *optikai csalódás*¹¹⁵ áldozatává válik, mert a vizsgálatba bevont tények, események, jelenségek nem *ott* vannak, ahol keresik őket, s többnyire nem *úgy* történnek, mint – egy korabeli pesties kiszólással élve – „ahogy azt a Móricka elképzeli”.¹¹⁶

Kóbor Tamás szokatlanul okos ember lehetett, mert azt is mondja, csupán azért használja ezt a (máig) bevett kifejezést, mert másképp nem képes kifejtteni mire is gondol valójában. Kénytelen tehát elfogadni a közhasználatú kliséket, mert tudja, nem mehet szembe a közvélekedéssel: „széllal szemben nem lehet”...

S nem is érdemes. (Ez a megállapítás százöt esztendő távlatából is érvényesnek tűnik fel.)

Nem lévén naprakész a hazai és a nemzetközi szociológiai és társadalomlélektani szakirodalomban írásom e betétjéhez érve még nem tudtam, hogy az *optikai csalódás* szerepel-e, s alkalmas-e mint *magyarázó elv* (vezérfonal, „vörös farkok” etc.), legalábbis mint *módszertani fogás* (eljárás) komplex társadalomtörténeti folyamatok leírására s azok értelmezésére. Ám 2025. február 3-án jutott tudomásomra, hogy „nyitott kapukat döngetek”, Angelusz Róbert (1939–2010)

111 L. Csepeli György: *A meg nem gondolt gondolat. A zsidóellenességtől a népiértésig*. Budapest, 2016, Kossuth Kiadó.

112 L. bővebben uő: *Mi az igazság? A zsidókérdésről*. Budapest, 1920 [március hava]. Újra-közölve: *Budapesti negyed*, 23. szám, 1991/1. (Országos Széchényi Könyvtár; <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00018/bpn2329.htm>) (az én kiemelésem! B-KB! A továbbiakban *Kóbor 1920*.)

113 L. B-KB 2014, 223.

114 L. Borsi-Kálmán Béla: *Tartozni – de hová? Sophie Képès: Désappartenir. Psychologie de la création littéraire*. Paris, 2023, Éd. Les Lettres Nouvelles – Maurice Nadeau című könyvéről. In *Hitel*, 2025. augusztus, 100–114. (Rövidített angol nyelvű változatát l. – *Where Does One Belong?* címmel (Balikó Lengyel Péter fordításában) – *Hungarian Review*, September 2025, 94–106.)

115 „[...] Nem igazságokkal, hanem optikai csalódásokkal van dolgunk.” *Kóbor 1920, uo.*

116 [arcanum.com](https://www.arcanum.com) (<https://www.arcanum.com> > online-kiadványok > ahog)

csaknem harminc éve már lett az asztalra egy ebben a tárgyban született magvas szociológiai „megközelítést”.¹¹⁷

Mi tagadás, ez az értesülés nekem nagyon is kapóra jön, hiszen egyfelől máris fölvehetem, hogy az 1848–49-es magyar forradalmat és szabadságharcot előnytelen színben feltüntetető nyugati zszurnaliszták erősen leegyszerűsítő, mi több számunkra magyarokra nézvést rendkívül káros elfogult véleményét tíz évvel később határozottan cáfoló Kossuth Lajos és Szemere Bertalan egyaránt maguk is optikai csalódás martalékai. A francia közírók, köztük az ugyancsak párizsi emigrációba vonuló *Barthélemy Szemerével* heves sajtóvitába¹¹⁸ bonyolódó Ubicini azért, mert elkerülte figyelmüket, nem járta meg eszüket, hogy az, amit ők „fajharcznak”, a „magyarok” által elkövetett nemzeti(ségi) elnyomásnak és kíméletlen asszimilációs kényszernek címkéznek az egy nagyon is jól körül határolható társadalmi integrációs és (modern) nemzetté válási/fejlődési *folymat* következménye, amely épp a *francia minta* alapján történik, s az hazájukban jó másfél évszázaddal korábban elkezdődött,¹¹⁹ s épp a Nagy (Polgári) Forradalom után nyolcvan-száz évvel kap igazán lendületet és válik irigylésre méltóan hatékonyvá.¹²⁰ Hiszen, ha nem *így* volna, nem azt venné át a svájciakat¹²¹ kivéve szinte *mindenki*, a magyar és a román patriótákat is beleérve.

Ubiciniék védelmében pedig rögvést el kell mondani, hogy a jelenséget (a Kóbor és Angelusz-féle optikai csalódást) megmagyarázó kategóriát – az időbeli eltolódást, fáziskülönbséget, fáziskésést jelentő *décalage* fogalmát – csak az 1920-as/1930-as évek fordulóján vezették be az *Annales* történeti iskola vezető történészei, Lucien Febvre (1878–1956), March Bloch (1886–1944) és kollégái.

Kossuth és eszmetársai (kivált Szemere Bertalan) pedig, jóllehet helyesen (s máig érvényesen) világítottak rá az őket keményen támadó nyugati sajtómunkások némely vaskos tévedésére, főleg a „fajharcz” és az „osztálykormányzat”

117 L. erről Angelusz Róbert: *Optikai csalódások. Közvélemény, nyilvánosság, tabu, mimikri*. Budapest, 1996, Pesti Szalon Kiadó (különösen 168–212.) (Itt köszönöm meg Csepeli György szíves felvilágosítását! B-KB.)

118 A polémia a *Siècle* című párizsi lap hasábjain zajlott le 1858 elején. (B-KB.)

119 Elias, Norbert: *A civilizáció folymata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, 1987, Gondolat Kiadó. (Második, javított kiadás: Budapest, 2004, Gondolat Kiadó [Társadalomtudományi Könyvtár, Új folyam])

120 L. erről Eugen Weber: *Peasants into Frenchmen, the Modernization of Rural France 1870–1914*. Stanford, California, 1976, főleg 303–338. L. még erről Tóth Sándor: *A nemzet európai modell-jéről. Kísérlet annak tisztázására, hogy mi a nemzet szerepe az emberré válás folymatában*. Bukarest, 1993, Kriterion Könyvkiadó.

121 L. erről Bíró Béla: A svájci modell. In uő: *Egyensúlykényszer*. Budapest, 2004, Kiadja a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 245–251. (Megjegyzés: a kötet fedelén ez szerepel: „Mi határon túli magyarok, otthon is, akárcsak itthon, gyalogok vagyunk a politikai sakk-táblán”... Az erdélyi szerző létkérdésekre keresi a választ. Áttelepedni vagy maradni? Mik a népeességapadás valós okai? (További Bíró Béla kötetek: *A füst árnyéka* [esszék, tanulmányok]. Csíkszereda, 2003, Pallas-Akadémia; uő: *Határokon innen és túl*. Csíkszereda, 2005, Pallas-Akadémia.)

közötti hatalmas fogalmi távolságra (különbségre), azt nem fogták fel teljes mélységében, milyen roppant nagy ellentmondás feszül legfőbb vágyuk és eltökélt szándékuk a „polgári Magyarország” intézményes és jogi kereteinek megteremtése és saját – főként közép- és kismemesi státuszukból levezethető – társadalomszemléletük s a magyar régmúltban gyökerező alig változtatható politikai beidegződéseik között. S tették ezt egy nagyon rizikós okból, amit a legokosabb emberek is gyakran elkövetnek: képtelenek voltak saját magukat és szerepüket kívülről (és felülről) szemlélni, ennél fogva – ritka kivétellel, mint Kemény Zsigmond¹²² és Bolyai János – nem merült fel bennük kellő súllyal annak eshetősége (ami be is következett), miszerint az ellenérdekelt politikai erők (a „bécsi udvar”, a brit és francia kormánykörök, a cári diplomácia s főként a magyarországi „más ajkú” honpolgárok) számára *korántsem evidencia* mindaz, ami a márciusi/áprilisi törvényekben intézményesült s hatályossá vált, különös tekintettel ennek – a korszerűsödött és megerősödött független Magyarországnak, a Kossuth által megálmodott virtuális „Magyarhonnak” – az „összeurópai súlyegyen” megbillentésére való esetleges geopolitikai következményeire. Nem is beszélve arról, hogy Kossuth az elszakadást akarta – Kemény, Széchenyi, Eötvös és Deák stb. ellenben a birodalmi egységen belüli önkormányzatot. Ők tudták/éreztek, hogy a teljes függetlenség vágyalom, és lehetséges következménye, az európai *balance of power* megingatása/megdöntése miatt nem is lehet Magyarország érdeke. Kossuth viszont kihasználva a 1849 tavaszán eluralkodott „most vagy soha” hangulatot a néppel¹²³ erőszakoltatta ki a geostratégiaiilag rendkívül kockázatos debreceni trónfosztást – a (a köznemesi többségű) képviselőkkel

122 Filep Tamás Gusztáv írja: „A románság már abszolút többséget alkot a fejedelemségben, de jogai csak három nációnak vannak: a magyarnak, a székelynek és a szásznak. Jogon kívül áll az ortodox vallás is – ezt Kemény tételesen is anomáliaként említi a két Wesselényi Miklósról írott tanulmányában.” L. Sok zaj egy tojáslepényért – Kemény Zsigmond a nemzeti-ségi kérdésről. In *A sors kísértései. Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, 2014, Ráció Kiadó, 20; Rigó Lászlót véleménye ez: „A románok bevett nemzetként való elismerését [Kemény] különösen szívügyének tekinti, megengedve nyelvhasználatuknak, művelődési intézményeiknek a szászokéhoz hasonló mértékű kifejlesztését. L. uő: *A hírlapíró Kemény (1837–1846)*. In Kemény Zsigmond: *Korkívánatok*. Publicisztikai írások 1837–1846. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 477.

123 Erről ezt írja a valaha élt egyik legkiválóbb (de a „zsidókérdés” útvesztőiben egy kicsit – akár csak maga Szekfű is – szintén ’eltévedt’, mondhatni „optikai csalódás” áldozatává vált) magyar történész, Mályusz Elemér, a húszas-harmincas évek történészi „közvélekedését” (s persze a „keresztény-úri középosztály” enyhén antidemokratikus önszemléletét) híven megjelenítve: „A magyar társadalmi fejlődést éppen az különbözteti meg a nyugattól, ahol nemcsak a városi polgárságot, de még a falusi földművelő osztályt sem lehet figyelmen kívül hagyni az aktív politikai tényezők közül, hogy ez a nagyszámú nemesi réteg, a szegény nemesség, amely t. i. gazdaságilag jobbágy sorban élt, személyes nemesi jogait azonban megőrizte, volt az a tömeg, amely már nem pusztán mozdulatlan anyag, de még nem is művelt, öntudatos, amely vezethető s amelynek hivatása, hogy az ügyes vezető szavának súlyt adjon.” L. uő: A helytörténeti kutatás feladatai. *Századok*, 1923–1924, 538–566. (Az én kiemelésem! B-KB.)

nemigen tudta volna megszavaztatni. Azaz nemcsak nemesi, hanem mondhatni „össznépi öncsalás”-ról – újabb *káprázatról* – is bőven szó van.¹²⁴

Nem folytatom, hiszen egy terjedelmes monográfia is elégtelen volna, hogy emez érzékeny problémahalmazt minden részletében és árnyalatában magam is újra kifejtsem.¹²⁵ De az talán a nagyobb tévedés kockázata nélkül megismételhető, hogy minden szereplő (*aktor*) a Kóbor Tamás és Angelusz Róbert-féle optikai csalódás (farkasvakság) hatása alá kerül: Kossuth és társai *nemes mivoltukban* nem igazán érzékelik, hogy polgárság hiányában lehetetlen *polgári átalakulást* levezényelni és „polgári Magyarországot”¹²⁶ teremteni, a francia zsrnaliszták, s különösen az északolasz (lombard) eredetű Jean-Honoré-Abdolonyme Ubicini (1818–1884) pedig nem tudják, hogy nyakig benne vannak a jakobinus típusú francia nemzetállamiság (az *État/Nation*) folyamatában s olyasmit rónak fel a magyar reformpolitikusoknak, amely hazájukban évtizedek óta zajlik s éppen akkortájt, az 1789-es „nagy (polgári) forradalom” után nyolcvan/száz esztendővel gyorsul fel igazán.¹²⁷

Mindezt szándékosan sarkítva úgy is leírhatjuk, hogy Kossuthék voltaképpen a *lehetetlent* kísérelték meg, azt próbálták megvalósítani. Erre is (mint nagyon sok mindenre) akad egy találó magyar mondás: *Fából vaskarika!* Nem is mindig magyar eredetű s magyarul is csak törve beszélő arisztokraták,¹²⁸ köz- és kisnemes fiak próbáltak oly módon „polgárosítani”, hogy az ehhez elengedhetetlenül szükséges szerkezeti elem – maga a *polgárság* – éppen csak alakulóban volt, s ami mégis létezett belőle azt is helyesebb polgári érdekű rétegek laza konglomerátumának nevezni, amelynek számos összetevője nem is volt még

124 Itt köszönöm meg Filep Tamás Gusztáv a „helyzet” helyes értelmezéséhez elengedhetetlen lényegbevágó kiegészítéseit! (B-KB.)

125 Ezt különben meg is tettem már *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó c. monográfiámban, amely egyszersmind kandidátusi disszertációm is volt (a továbbiakban B-KB 1993.) L. erről újabban Hermann Róbert frappáns összefoglalóját: *Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újraszabályozására 1849–1867*. (1–17. old. Országos Széchényi Könyvtár; https://epa.oszk.hu/03100/03122/00023/pdf/EPA03122_rubicon_2018_02_004-017.pdf) (a továbbiakban Hermann: *Kossuth konföderációs koncepciója*.) Vö. írásunk 173. jegyzetével is! (B-KB.)

126 L. ehhez még Borsi-Kálmán Béla: Polgári Franciaország és nemesi Magyarhon? A francia forradalom és a forradalmi Franciaország képe a magyar nemesi értelmiség körében a magyar jakobinus mozgalom leverésétől a reformkor kezdetéig, 1795–1830. In *B-KB 2002*, 13–34.

127 Ízelítőül idézek egy sokat mondó részletet Ubicini 1858. február 6-i Szemeréhez intézett viszontválaszából, amelyben elismeri ugyan, hogy a magyar országgyűlés 1848-ban valóban eltörölt minden régi megkülönböztetést és proklamálta a magyarországi népek polgári és politikai egyenlőségét, de „azzal a feltétellel, hogy mindezek a fajok olvadjanak be a hajdan uralkodó fajba. A Románok ezentúl ugyanazokkal a jogokkal bírnak majd, mint a Magyarok, de azzal a feltétellel, hogy Magyarok lesznek.” L. erről bővebben *B-KB 1993*, 68–70. (és a hozzá tartozó jegyzetek!) Vö. az előző három, továbbá a 135. és a 151. sz. lábjegyzetekkel is! (B-KB.)

128 *Gyáni–Szilágyi 2024*, 301.

magyar – legfeljebb *tendenciájában*, a főntebb már szóba hozott méliuszi „*polgár-magyar*”, vagyis a tömegesen (társadalmi méretekben) megteremtendő magyar *úriember/úrinő* formájában.

S mindeközben gyakorlatilag szinte senki nem ébredt a tudatára, hogy a francia és a magyar társadalomszerkezet-és (ebből is következően) mentalitás (észjárás, gondolkodásmód) minden látszat – azaz ismét: *optikai csalódás* – ellenére számos típustani alapvonással rendelkezik, amit elhomályosít, elleplez s a felismerhetetlenségig *eltorzít* a két fejlődés közötti, mintegy másfél/két évszázadra becsülhető *fáziseltolódás/fáziskésés*. Olyannyira, hogy Kossuth és Szemere francia vitapartnereiben fel sem merül s kritikai éllel mindmáig nem fogalmazódik meg utódaikban sem¹²⁹ amaz újabb – s számunkra, magyarok számára, közelebbről a magyar nemzetépítésre, honmentésre s valódi (citoyen) polgárosodásra nézve egyaránt tragikus kimenetelű – Trianonban tetőző francia optikai csalódás, amelynek következményeként az alkatiilag hozzájuk (ti. a francia fejlődés logikájához s tipológiájához) térségünkben legközelebb álló, azzal a leginkább rokonítható (magyar) társadalomfejlődésnek és nemzetépítésnek adtak mattot a *principe des nationalités*-val,¹³⁰ vagyis „nemzeti elv”-vel.¹³¹ S azt pedig végképp, minden jel szerint napjainkig nem gondolták át – s immár több mint egy évszázad elteltével aligha vizsgálhatják felül (s nem volna rá már erejük sem!) –, hogy a rivális szomszédnépi (román, szerb, szlovák) nemzetvé válásokat s államépítéseket előnyben részesítve (a politológialag azoknál semmivel sem kevésbé jogszerű és méltányos – ráadásul társadalomtörténetileg/szociológialag jóval „szervesebb” – magyar törekvések rovására) csupán a *décalage* objektív törvényszerűségeit erősítették fel s tették gyakorlatilag visszafordíthatatlanná. Olyan, egyébként tagadhatatlanul ugyancsak legitim (de a magyarénál fejletlenebb, más, a mienknél is megkésettőbb fázisban/idősíkban¹³² lévő)

129 Az egyik általam ismert nagy kivétel napjaink talán legnagyobb hatású francia politológusa, Emmanuel Todd, aki egyik, e sorok szerzőjéhez intézett magánlevelét így zárta: „Én mindig azt gondoltam s gondolom most is [...], hogy a német [geopolitikai] térségbe való hosszú állami és történelmi *beékeltsége ellenére Magyarország egy olyan második Franciaország, amelynek [történelmileg] nem volt szerencséje.*” (Je pense toujours – je vous l’avais dit je crois – qu’en dépit de sa longue inscription étatico-historique dans l’espace germanique, la Hongrie est une deuxième France qui n’a pas eu de chance.” Részlet Emmanuel Todd Borsi-Kálmán Bélához intézett 2014. november 14-i keltezésű elektronikus leveléből. Vö. *Gyáni–Szilágyi 2024*, 36–41.

130 Köznapi értelemben ez az *egy állam egy nemzet* elve. Legutóbb kifejtve: Pierre Harmignie: Note sur le principe des nationalités. In *Revue Philosophique de Louvain*, vol. 28, n 9, 1926, p. 23–36 (DOI 10.3406/phlou.1926.2424, lire en ligne [archive])

131 „[...] a fr.[ancia] nemzetállam koncepció [lett] a *vesztünk*”. Cédula, Tóth Sándor (1919–2011) néhai kolozsvári filozófiaprofesszor írásával. (Kiem. az eredetiben! B-KB.) L. bővebben uő: *Milyen fogalmat jelöl a nemzet-terminus?* Kézirat, 53. old. Vö. írásunk 120. sz. jegyzetével is! (B-KB.)

132 L. erről egy román vasgárdista szellemiségű gondolkodó, Sebastian Mocanu (1916–2001) beismerését cellatársa, Takács Ferenc felvetésére reagálva miszerint uralmi helyzetben, a két világháború között a román szellemi elit egyetlen képviselője sem emelte fel szavát

rivális nemzetépítéseknek adtak óriási előnyt – a magyar sanszokat egyszerűsmind a minimumra csökkentve –, amelyek társadalomfejlődése, civilizáltsága, „polgárisodás”-ának szintje (foka) alacsonyabb volt annál, amit a „magyar fejlődés” minden szerkezeti problémája, demográfiai deficitje s napjainkban is érvényes mentális (rendies, hierarchikus „feudális”) ballasztja¹³³ ellenére az első világháború kitöréséig már kivajúdott magából.

(Folytatjuk)

a magyar kisebbség védelmében, amiképp azt a dualizmus éveiben Mocsáry Lajos, Deák Ferenc, sőt egy ízben még – persze már nagyon elkésve – maga Kossuth is megtett. – *A magyarok megengedhették maguknak ezt – vélte –, nekünk a történelem még nem adott időt erre.*” L. Takács, 244.

- 133 Az előítéletes gondolkodás, ama „jellegzetes rendies korlátoltság, az oldali és lefelé látásra való képtelenség” úgyszólván általános magyarországi érvényét így önti formába elgondolkodtató tanulmányában Tóth Zoltán (két részletben): 1, „A [...] társadalmi osztályozás nem-hogy értéksemlegességre törekedne, hanem ellenkezőleg rendi, majd később rendies polgári osztálykategóriáinak érvényességét is, a személyek állásának jogosultságát is egy másik síkról kell elnyerje, minősítés formájában.”; és 2, „A [magyar társadalomfejlődésben és közgondolkodásban] a mindenhová lehatoló rendi választóvonalak mindkét oldalán s mindenfajta társadalmi különbséghez, a társadalmi felemelkedés minden formájához minőségi képzetek kötődtek, amelyek kifejeződtek a csoportok egymással szembeni bánásmódjában s a kapcsolati formákban.” Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás”. Társadalomtörténeti esszé. *Századvég*, 1991/2–3. 75–131. (Az idézeteket l. *uo.* 69. és 91.)